

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВА КОНКУРЕНЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

FEATURES OF THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE COMPETITION LAW OF THE EUROPEAN UNION

Гречківський В.Д., аспірант

*Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Наукова стаття присвячена дослідженню питання особливостей становлення та розвитку права конкуренції Європейського Союзу. Стаття містить визначення кейнсіанської та неоліберальної доктрин, визначення ролі ордолібералізму в розвитку права конкуренції. У науковій статті, з метою дослідження розвитку правового регулювання конкурентних відносин та їх регулювання у порівняльному аспекті, було проаналізовано дві основні економічні доктрини (неоліберальна та кейнсіанська), які стали домінуючими у другій половині ХХ століття. Крім того, у статті приділяється увага дослідженню ідеї лібералізму та аналізуються думки послідовників-представників лібералізму, які вважають державне регулювання економіки недоцільним, обмежують таке регулювання лише непрямими методами, а на державу покладають роль у створенні необхідних умов для розвитку приватного бізнесу. Також аналізується ідея кейнсіанства та думки представників кейнсіанства, а також його послідовників (неокейнсіанство та посткейнсіанство), що виходили з обґрунтування необхідності активного втручання держави в економічні процеси. Разом з тим у статті приділяється увага аналізу неолібералізму та аналізуються думки представників неолібералізму, які обґрунтовують ідею свободи конкуренції на ринку без активної участі держави. Наукова стаття містить дослідження ордолібералів, які розуміли конкурентний порядок як форму ринкової економіки, в якій рамкові умови для конкуренції активно створюються державою з метою досягнення максимально можливої гостроти конкуренції та водночас обмеження її факторів, що спотворюють умови конкуренції. Наводиться інформація щодо системи законодавства про економічну конкуренцію, що складається з антимонопольного законодавства та законів, які забезпечують захист від недобросовісної конкуренції, а також щодо мережі органів (суди, відомства тощо), які контролюють їх виконання, які в результаті утворюють правову систему захисту економічної конкуренції в Європейському Союзі.

Ключові слова: право конкуренції, Європейський Союз, лібералізм, неолібералізм, кейнсіанство, ордолібералізм.

The scientific article is devoted to the study of the specifics of the formation and development of competition law in the European Union. The article contains a definition of Keynesian and neoliberal doctrines, a definition of the role of ordoliberalism in the development of competition law. In the scientific article, with the aim of researching the development of legal regulation of competitive relations and their regulation in a comparative aspect, two main economic doctrines (neoliberal and Keynesian), which became dominant in the second half of the 20th century, were analyzed. In addition, the article pays attention to the study of the idea of liberalism and analyzes the opinions of the followers-representatives of liberalism, who consider state regulation of the economy to be inexpedient, limit such regulation only to indirect methods, and assign the role of the state in creating the necessary conditions for the development of private business. The idea of Keynesianism and the opinions of representatives of Keynesianism, as well as its followers (neo-Keynesianism and post-Keynesianism), based on the justification of the need for active state intervention in economic processes, are also analyzed. At the same time, the article pays attention to the analysis of neoliberalism and analyzes the opinions of representatives of neoliberalism, who justify the idea of free competition in the market without the active participation of the state. The scientific article contains a study of ordoliberals who understood the competitive order as a form of market economy in which the framework conditions for competition are actively created by the state in order to achieve the maximum possible intensity of competition and at the same time limit its factors that distort the conditions of competition. Information is given on the system of legislation on economic competition, which consists of antimonopoly legislation and laws that provide protection against unfair competition, as well as on the network of bodies (courts, departments, etc.) that control their implementation, which as a result form a legal system for the protection of economic competition in the European Union.

Key words: competition law, European Union, liberalism, neoliberalism, Keynesianism, ordoliberalism.

Насамперед, слід зазначити, що однією з цілей Європейського Союзу є побудова єдиного внутрішнього ринку, створення якого передбачає вільний рух людей, товарів, капіталу та послуг.

У процесі досягнення цієї мети ЄС має гарантувати свободу конкуренції та придушувати недобросовісні дії підприємств, які її обмежують. Ці положення установчих договорів ЄС зумовили особливе ставлення до права конкуренції, яке стало однією з галузей права Європейського Союзу, що найбільш динамічно розвивається. Особливе ставлення до конкурентного законодавства підкреслюється тим, що Європейський Союз має виключну компетенцію у сфері встановлення правил конкуренції.

Джерелом права конкуренції ЄС є насамперед Договір про заснування ЄЕС, підписаний у Римі в 1957 р. представниками шести країн, зокрема його ст. 85 і 86, враховуючи всі зміни, внесені до нього наступними угодами про приєднання ще восьми країн, а також Договором про ЄС, підписаним у Маастрихті в 1992 році.

Законодавство про конкуренцію також міститься в регламентах Ради ЄС, яка разом з Європейським парламентом є його законодавчим органом. Серед них найважливішими є: Положення від 6 лютого 1962 р. № 17 – перший припис застосування ст. 85 і 86 Договору;

Розпорядження від 2 березня 1965 р. № 19/65 про застосування ч. 3 ст. 85 Договору – про встановлення категорій угод і узгоджених дій (йдеться про винятки зі сфери застосування статті 85); Постанова № 4064/89 від 21 грудня 1989 року про контроль за концентрацією підприємств (тобто злиття підприємств і встановлення контролю над ними).

Крім того, норми законодавства про конкуренцію також містяться в регламентах і директивах Комісії ЄС (органу, наділеного виконавчою владою і, отже, законодавчими та квазісудовими повноваженнями) та в її рішеннях у конкретних справах, які стали адміністративними прецедентами. І, нарешті, останнім за своїм місцем у процесі застосування норм конкурентного права, але не за значенням, є джерело права – судова практика, тобто рішення. Суд першої інстанції та Суд ЄС у конкретних справах, які стали зразками, прецедентами для вирішення цими судами подібних справ. Ці судові рішення зазвичай приймаються у відповідь на скарги на рішення Комісії ЄС.

Право конкуренції є чи не найбільш розвинутою сферою права Європейського Союзу та країн світу. Значною мірою це зумовлено динамікою розвитку внутрішнього ринку ЄС, що вимагає створення оптимальних умов для конкуренції на всій його території.

Функціонування внутрішнього ринку Європейського Союзу в умовах ринкової економіки неможливе без дотримання правил конкуренції. Європейські інтеграційні об'єднання створили унікальну постійно діючу систему регулювання конкурентних відносин. І фактично можна спостерігати процеси «європеїзації» антимонопольного законодавства. Сьогодні більше ста країн світу мають антимонопольне законодавство і, відповідно, органи, що контролюють конкуренцію [1, с. 16].

Щоб дослідити розвиток правового регулювання конкурентних відносин та їх регулювання у порівняльному аспекті було взято до уваги дві основні економічні доктрини (неоліберальна та кейнсіанська), які стали домінуючими у другій половині XX століття.

Неоліберальний підхід передбачає саморегулювання економіки через ринкові механізми з акцентом на вільну конкуренцію, а кейнсіанський підхід виходить з того, що ринкових механізмів недостатньо для саморегулювання економіки і держава зобов'язана здійснювати свій вплив через використання бюджетно-фінансових механізмів для стимулювання її розвитку в разі незначної інвестиційної активності приватного капіталу. Ці дві доктрини, з одного боку, доповнюють одна одну, а з іншого – протистоять, конфліктують і конкурують одна з одною.

Вперше ідеї про роль конкуренції на ринку були висунуті Адамом Смітом у його праці «Дослідження про природу і причини багатства» в 1776 році. А. Сміт вважав, що сутність конкуренції – це сукупність взаємопов'язаних спроб продавців встановити контроль на ринку в довгостроковій перспективі. Загалом у своїй праці він розкрив економічну систему капіталізму мануфактурного періоду, в якій держава відігравала пасивну роль. На його думку, держава відігравала лише роль «арбітра в дотриманні правил конкуренції, захисту приватної власності» [2, с. 27].

Фактично А. Сміт заклав ідеологічну основу економічного лібералізму, і саме в таких умовах «обмеженої» ролі держави може існувати капіталістична економіка, яку називають економікою вільного ринку, в якій вільне ціноутворення, вільна конкуренція, вільний і стихійний перетік капіталу між галузями здійснюються. Цей механізм також назвали «невидимою рукою» Сміта, завдяки якій діють спонтанні, а тому неминучі економічні закони. Тому погляди А. Сміта у світовій економічній літературі називають «лібералізмом», згідно з яким досконалу форму власності називають приватною, а механізм вільної конкуренції розглядають як найкращий спосіб досягнення економічної рівноваги.

Послідовники-представники лібералізму вважають державне регулювання економіки недоцільним, обмежують таке регулювання лише непрямими методами, а на державу покладають роль у створенні необхідних умов для розвитку приватного бізнесу. З XIX ст. ідеї лібералізму народжувалися в правовій доктрині. Першоджерелом правової доктрини ліберальних ідей були праці І. Бентама, Вольтера, Канта та інших.

І. Бентам вважав, що вільна діяльність індивідів за невтручання держави веде до суспільної злагоди. В основному ці ідеї ще набувають актуальності. Основними постулатами лібералізму є недоторканність приватної власності, свобода економічної діяльності та вільна конкуренція. Такий погляд на конкуренцію може бути ідеальним, адже воно не завжди існує в умовах різноманітних національно-державних утворень. Разом з тим, кризові стани, в яких перебували держави в різні історичні часи, вплинули на розвиток конкуренції – від ідеї повного ліберального панування вільного підприємництва до ідеї державної приватизації як передумови монополізації державної влади.

Криза 1929–1933 рр. стала свідченням краху капіталістичної системи та необхідності її знищення. Тому всі подальші доктринальні думки були зосереджені на посиленні ролі державного втручання в економічні процеси.

Представники кейнсіанства, а також його послідовники (некейнсіанство та посткейнсіанство) виходили з обґрунтування необхідності активного втручання держави в економічні процеси. На противагу їм розвивалися ідеї неолібералізму, представники якого обґрунтовують ідею свободи конкуренції на ринку без активної участі держави.

У Європі ще до Другої світової війни відчувалися відгомони світової кризи та наслідки Великої депресії. Серед усіх європейських країн саме Німеччина безпосередньо зіткнулася з гострими соціальними наслідками самознищення ринкової економіки, тоталітарної диктатури фашизму, виникненням, розвитком і повним крахом централізовано керованої економіки примусу.

Після Другої світової війни кризова економічна система Німеччини потребувала відродження та подальшого розвитку. Ефективність застосування ліберальних цінностей свободи конкуренції до загального соціально-економічного розвитку країни досить яскраво проявляється в Німеччині.

Серед європейських течій неолібералізму найвпливовішою стає німецька школа неолібералізму, яку представляють В. Ойкен, Л. Ерхард, А. Мюллер-Армак. Представники цієї школи орієнтувалися на поєднання економічної свободи та невтручання держави в економіку з принципами соціальної справедливості, не обмежуючи роль держави функцією охоронця ринкових відносин, визначаючи право організатора, за яким стоїть громадське життя.

Німеччина в післявоєнний період безпосередньо зіткнулася з гострими соціальними наслідками самознищення ринкової економіки. Однак на тлі повного краху централізовано керованої примусової економіки правова доктрина Німеччини не підтримувала ідеї лібералізму в чистому вигляді, а відстоювала ідеї сильної держави.

Функції держави в даному випадку полягали в тому, що вона виконує інституційні, організаційні функції та має на меті свідоме створення сильної конкурентоспроможної економіки. Ці ідеї підтверджують запозичення Німеччиною централізованого антимонопольного законодавства США, таким чином підтримуючи ідеї кейнсіанства, але враховуючи власні національні інтереси в обмежених функціях держави. Засновником німецької неоліберальної школи є Вальтер Ойкен, який сформував власну школу – Фрайбурзьку.

У 1948 р. вчений разом зі своїми прихильниками, зокрема з юристом Ф. Біомом, заснував щорічник *Ordo*, який відіграв роль трибуни для ідеї німецького неолібералізму. «Ордо» означає порядок економічної системи, природну структуру вільної ринкової економіки [3, с. 983–984].

У зв'язку з цим ідеї В. Ойкена та його послідовників у доктрині отримали назву «ордолібералізм». Суть ордоліберальної доктрини зводиться до того, що держава обмежується формуванням економічної системи, тоді як регулювання і перебіг самого економічного процесу відбуваються стихійно. Центральне місце в концепції ордолібералів відводилося створенню функціонально спроможної цінової системи досконалої конкуренції, яка, на їхню думку, мала стати важливим критерієм кожного заходу економічної політики.

Конкуренція характеризувалася як державний інститут, який постійно захищений від посягань монополій. Основні принципи конкурентної системи (недоторканність приватної власності, конкурентні відкриті ринки, свобода і захист господарських контрактів, свобода дій підприємця та його відповідальність і сталість економічної політики) В. Ойкен розглядав як передумови виникнення системи ринкової економіки.

Ордоліберали розуміли конкурентний порядок як форму ринкової економіки, в якій рамкові умови для конкуренції активно створюються державою з метою

досягнення максимально можливої гостроти конкуренції та водночас обмеження її факторів, що спотворюють умови конкуренції. Таким чином, вони вважали найважливішим завданням держави запобігання та обмеження економічної монополії. Німецький ордолібералізм у своїй основі зводиться до традиційної для всієї конституційної системи Німеччини ролі «нічного сторожа» [4, с. 81–88].

Держава в цій ролі забезпечує виконання правових норм в економічному житті. За цих умов держава відіграє активну роль у підтримці функціональних можливостей ринкової економіки та забезпеченні умов вільної конкуренції. З цим явно не могли погодитися представники британського неолібералізму, які, навпаки, висували ідеї «мінімальної держави», яка лише спостерігає за дією ринкових сил.

Якщо ордоліберали базувалися на постійному, систематичному стимулюванні конкуренції державою та розширенні конкурентного простору, то англійські неоліберали залишили цю функцію державі як природну, спонтанну реакцію на погіршення умов конкуренції чи економічний спад.

А. Мюллер-Армак у 1947 р. вперше використав термін «соціальна ринкова економіка», метою якого є досягнення високого рівня добробуту переважної більшості суспільства в умовах економічної свободи на основі конкурентної системи [5, с. 243].

У своїх роботах він відмовився від ідеї відродження умов досконалої конкуренції шляхом обмеження монополій. Незважаючи на те, що антимонопольна спрямованість залишалася невід'ємною частиною доктрини, вона поступилася питанням соціальної політики. Ордолібералісти вважали, що регулювання монополій та конкуренції автоматично сприяє встановленню соціальної справедливості.

А. Мюллер-Армак проголошував, що активна соціальна політика є відмінною рисою соціального ринкового господарства, відрізняє його від капіталістичного господарства. Ця ідея чітко проглядається навіть у сучасних рішеннях Суду ЄС у справах, пов'язаних із порушенням правил конкуренції.

Так, наприклад, у деяких рішеннях Суд ЄС вказав, що метою права конкуренції є недопущення підприємствами дій, які б знизили рівень добробуту споживача [6].

Проаналізовані вище доктрини та теорії безпосередньо вплинули на формування законодавчої бази регулювання конкуренції у відповідних країнах. Яскравим прикладом практичної реалізації ідеї кейнсіанства в США є Акт Шермана 1897 р. та суворе антимонопольне законодавство, спрямоване на повну заборону монопольної діяльності [7, с. 1552–1559].

Цікавим фактом є те, що антимонопольне законодавство Німеччини, де домінували ідеї неолібералізму (зокрема, ордолібералізму), багато запозичило з США. Ідеї державного інституційного регулювання з метою формування соціальної ринкової економіки вперше були втілені в німецькому законодавстві, а потім запозичені більшістю західноєвропейських держав. У Великобританії правове регулювання конкурентних відносин також відбувалося під впливом активної ролі державного регулювання. Після Другої світової війни ряд галузей промисловості було частково націоналізовано, в результаті чого був створений великий державний сектор і розгалужена система державного регулювання. У Франції була реалізована модель економічного розвитку, заснована на індикативному плануванні [8; 9, с. 207]. Вищезазначена політика призвела до ускладнення форм державного регулювання з одночасним поступовим впровадженням ліберальних реформ. В Італії проілюстровано механізм реалізації ідей ордолібералізму, який характеризується ключовими позиціями державного сектора та високим ступенем розвитку соціальної інфраструктури. Спеціальні закони про недобросовісну конкуренцію були видані в деяких країнах

давню: в Німеччині – в 1909 р., в Греції – в 1914 р., в Угорщині – в 1923 р.

Сьогодні в усіх високорозвинутих країнах існує система законодавства про економічну конкуренцію, що складається з антимонопольного законодавства та законів, які забезпечують захист від недобросовісної конкуренції. Також існує мережа органів (суди, відомства тощо), які контролюють їх виконання. На основі даних правових та економічних доктрин народилася правова система захисту економічної конкуренції в Європейському Союзі.

У Європейському Союзі конкурентне право почало стрімко розвиватися практично з моменту його створення. Традиції регулювання конкуренції в різних країнах відрізнялися одна від одної, але основою конкурентного законодавства ЄС було німецьке картельне право, на яке в свою чергу суттєво вплинуло антимонопольне регулювання США [10, с. 365–375].

Загалом, хоч правила конкуренції ЄС спочатку мали антимонопольний відтінок, конкурентна політика характеризувалася вираженою тенденцією до надмірного контролю та управління з боку Комісії ЄС. За більш ніж 40-річний досвід функціонування «централізованої» системи контролю за добросовісною конкуренцією вона виявилася дуже ефективною у формуванні «культури конкуренції» в Європі.

Одним із чинників процесів модернізації конкурентної політики є розширення Європейського Союзу у 2004 р., яке пов'язане з набранням чинності нових правил щодо перерозподілу повноважень між наднаціональними інституціями Європейського Союзу та національними органами влади, судами. Єврокомісія фактично передала частину своїх централізованих повноважень національним органам, які тепер зобов'язані уніфіковано застосовувати норми установчого договору Європейського Союзу.

Висновки. Отже, підсумовуючи аналіз різноманітних економічних і правових вчень щодо ролі держави в конкуренції на ринку, варто зазначити, що дві теорії – кейнсіанства та неолібералізму – сформувалися та існували одночасно. Обидві ці теорії виражали реакцію на немарксистські теорії щодо кризи 1929–1933 рр., яка змінила традиційні уявлення про можливість капіталізму в бік саморегулювання.

Криза цього періоду показала важливість державного регулювання економічних процесів. Кейнсіанська теорія відіграла важливу роль у розвитку західної економічної думки. Вона намагалася відповісти на ряд важливих питань, що виникли у зв'язку з кризою 1930-х років.

Обґрунтовуючи необхідність державного втручання в економічне життя, Кейнс та його прибічники намагалися подолати крах капіталістичної системи, яка показала несамодостатність і неможливість існування без додаткового державного регулювання. Розуміння важливості адекватної міжнародної конкурентної політики в ХХ–ХХІ ст. стала актуальною в контексті розбудови внутрішнього ринку Європейського Союзу. Саме в Європейському Союзі країни-члени знайшли компромісне рішення двох суперечливих економічних доктрин. Розроблено «наднаціональну доктрину антимонопольної політики ЄС», згідно з якою неолібералізм переважає над державним втручанням.

Саме це знайшло своє відображення в німецькій ордоліберальній течії, яка лягла в основу формування «союзного» антимонопольного права. На сьогоднішній день можна чітко простежити тенденцію до посилення регулювання ролі держави у конкурентних відносинах на ринку. Відображається це у посиленій увазі та контролі за механізмом державної допомоги, який від Європейського Союзу переймає та запозичує більшість країн.

За останнє десятиліття із зростанням числа держав-членів Європейського Союзу зросла і кількість учасників єдиного внутрішнього ринку. У цей же період весь світ, і Європейський Союз зокрема, зіткнувся з економічною

кризою, що почалася в 2008 році, яка серйозно вплинула на учасників ринку ЄС. Одним із антикризових заходів ЄС стало ухвалення у грудні 2008 р. Програми тимчасової державної допомоги державам-членам Європейського Союзу, яка, на думку авторів цього документу, має, зрештою, забезпечити необхідне кредитування компанії в ситуації, коли банки не можуть цього зробити. Водночас слід зазначити, що навіть в умовах кризи ЄС, оперативно реагуючи на нові виклики, все ж приділяє особливу увагу розвитку конкуренції та дотриманню конкурентного законодавства.

Законодавство ЄС про конкуренцію – це набір норм, що забороняють антиконкурентні угоди між підприємствами та зловживання підприємствами домінуючим становищем.

Конкурентне право ЄС характеризується відносно м'яким регулюванням монополістичної діяльності. Якщо

найстаріше сучасне антимонопольне законодавство – американське – побудоване на принципі заборони монополізації ринку та будь-якої діяльності, що веде до такої монополізації, то норми конкурентного права ЄС не передбачають таку заборону.

Право конкуренції ЄС зосереджується насамперед на ринковій поведінці фірм. Ця особливість законодавства ЄС про конкуренцію в основному пов'язана з тим, що в роки розробки та підписання Римського договору найбільшими компаніями світу були переважно американські. Для зміцнення позицій у світовій торгівлі європейських фірм країни-учасниці Договору були зацікавлені в існуванні достатньо потужних компаній у рамках спільного ринку. Ця причина залишається актуальною і сьогодні, оскільки більшість найбільших корпорацій все ще знаходяться за межами ЄС.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чухно А.А. Сучасна фінансова економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання. *Економіка України*. 2010. № 1. С. 16.
2. Мочерний С. В. Історія економічних вчень. Сучасна економічна думка: навч. Посібник. Львів: «Новий Світ-2000», 2004. С. 27.
3. Базилевич В. Д. Історія економічних учень: підручник. Київ: Знання, 2004. С. 983–984.
4. Weitbrecht A. European Competition law. *European Competition Law Review*. 2008. No 29 (2). P. 81–88.
5. Muller-Armack A. *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik*. Freiburg, 1966. P. 243.
6. Case T-168/01 GlaxoSmithKline 2006. II-2969: веб-сайт. URL: <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?docid=63398&doclang=EN> (дата звернення: 02.06.2023).
7. Мендес М.М. Антимонополізм у світі взаємозалежних економічних систем. Взаємодія антимонопольної та торгової політики у США та ЄС. *Новини та аналіз*. 1993. Т. 109. № 24. С. 1552–1559.
8. Maher I. Competition Law Modernization: an Evolutionary Tale? The Evolution of EU Law/ed. by P.Graig, G.de Burca. *Oxford University Press*, 2011.
9. Шевченко О.О. Історія економіки та економічної думки: сучасні економічні теорії: навч. посібник Київ: Центр учбової літератури, 2012. С. 207.
10. Смирнова К.В. Генеза та еволюція правового регулювання конкуренції в Європейському Союзі. *Право України*. 2013. № 3–4. С. 365–375.